

IZAZOVI CIVILNOG DRUŠTVA U HRVATSKOJ

Stjepan Baloban (ur.)

Centar za promicanje socijalnog nauka
Crkve, Kršćanska sadašnjost
Zagreb, 2000.

CIVILNO DRUŠTVO – IZAZOV ZA DRŽAVU I CRKVI

Marijan Valković

Centar za promicanje
socijalnog nauka Crkve
Zagreb, 2000.

Učestalost spominjanja teme civilnog društva te važnosti razvoja civilnog društva kao preduvjeta cjelokupnoga društvenog razvoja, nije s jednakom učestalošću ozbiljno razmatrana unutar niza stručnih rasprava u Hrvatskoj. Čini se da je Hrvatska, zbog poznatih ratnih okolnosti, s određenim vremenskim odmakom u odnosu na druge postkomunističke zemlje započela s tematizacijom problema civilnog društva a da je, s druge strane, taj izraz postao brzo prihvaćen te se njime operira kao s potpuno neupitnim pojmom. Što je to, ipak, civilno društvo i koje su sve implikacije njegove ukorijenjenosti? Što znači razvoj civilnog društva za niz područja društvenog života, za proces formuliranja te implementacije određenih političkih odluka? Je li, zaista, civilno društvo tako važan preduvjet modernizacije Hrvatske? Konačno, otkud interes Crkve za probleme razvoja civilnog društva?

Kao što naglašava Stjepan Baloban, urednik zbornika *Izazovi civilnog društva u Hrvatskoj*, neovisno o tome što se o njemu vrlo malo raspravlja, civilno društvo postaje realnost i hrvatskoga društvenog života. S druge strane, i crkve u drugim europskim zemljama sve veću pozornost poklanjaju ovoj temi, jer je riječ o tome da perspektiva civilnog društva u sebi sažimlje bitne i dalekosežne, recentne društvene procese. To je bio i osnovni razlog što su na četiri tzv. svibanjske socijalne tribine Centra za promicanje socijalnog nauka Crkve (svibanj

2000. godine) raspravljana pitanja civilnoga društva u različitim tematskim vidovima i s različitim autorskih pozicija. Centar je na taj način sa svoje strane jače potaknuo izazovno područje važnih društvenih rasprava te vrlo brzo nakon održanih tribina stručnoj javnosti ponudio autorske priloge sakupljene u ovom zborniku.

O civilnom društvu u svijetu i Hrvatskoj na prvome mjestu piše Vlado Puljiz. Polazeći od različitih shvaćanja i definicija civilnog društva on se opredjeljuje za ono koje civilno društvo vidi kao odvojenu sferu od birokratskih državnih i ekonomskih struktura i od privatne sfere obitelji, ličnosti i neposrednih odnosa (str. 14). Primjer uloge tako shvaćenoga civilnog društva u socijalnoj politici grafički je prikazan tzv. trokutom raspodjele socijalnog blagostanja, gdje se civilno društvo razvija kao prostor između, ali i u suradnji s tržištem, državom i obitelji. Puljiz u svome prilogu posebno fokusira determinante razvoja civilnog društva koje pronalazi u krizi zapadne socijalne države, padu socijalizma i globalizaciji. Sva se tri čimbenika sabiru unutar globalnih trendova društvenih promjena koji obilježavaju suvremeni svijet i koji naglašuju nužnost društvenih rekonstrukcija. U tom se smislu civilno društvo javlja kao pozitivna alternativa i jamac određenih društvenih vrednota, kao što su dobrovoljni rad, solidarnost, pluralizam, participacija itd. Međutim, ističe autor, u nekim se shvaćanjima uloge civilnog društva može otčitati i nota pretjeranog optimizma te je važno istaknuti da država mora zadržati nužnu ulogu regulatora i arbitra u civilnom društvu. Govoreći o razvoju civilnog društva u Hrvatskoj Puljiz pokazuje kako je rat na svoj način obilježio noviji razvoj civilnog društva u našoj zemlji. Danas smo, pak, suočeni sa snažnom društvenom svijješću i političkom voljom za jačanjem civilne sfere, ali i s jakim preprekama razvoju civilnog društva, koje autor posebice vidi u proširenom siromaštvu te nedostatku sredstva kojima bi se mnoge udruge, zaklade i ustanove potaknule na veću aktivnost u socijalnoj skrbi, obrazovanju, zdravstvu, kulturi i drugim područjima (str. 27).

U svom vrlo opsežnom i nadasve poticajnom prilogu Marijan Valković raspravlja o nizu aspekata civilnog društva, u njegovom povijesnom i aktualnom značenju. Civilno društvo svoje pravo izvorište pronalazi u moder-

nom teorijskom i političkom razvoju 19. i 20. stoljeća, unutar koga demokratski razvoj posebice nameće pitanja individualnih sloboda, građanskih prava i ograničenja uloge države. No, usporedo s liberalnim stajalištima, etatiistička su shvaćanja također bila vrlo snažna i imala su svoje jako društveno uporište. Suvremeni razvoj, kao izuzetno kompleksan, nameće pitanje prevrednovanja svih dosadašnjih koncepcija o državi i društvu. U tom smislu Valković valorizira socijalno učenje Katoličke crkve koje je još krajem 19. stoljeća (enciklika *Rerum novarum* Lava XIII.) osudilo socijalizam, liberalizam te svemoć države. Opisujući razvoj socijalnog učenja Valković ističe veliko značenje tog učenja (posebice u stavu da je čovjek kao osoba izvorniji od države) pa to značenje ne može dovesti u pitanje ni činjenica da je Katolička crkva relativno kasno prihvatila demokratsko uređenje društva (str. 42). Opisujući današnje zanimanje za civilno društvo te aktualne teorije o civilnom društvu autor raspravlja o teorijama C. Taylora, M. Walzera i R. Dahrendorfa. U Europi je dosta utjecajan Dahrendorf koji navodi sljedeće oznake civilnog društva: pluralnost, autonomija, civilnost i javnost/otvorenost. Ova teorijska razmatranja omogućila su autoru da prihvati opis civilnog društva koji kaže da "pod pojmom *civilnog društva* treba shvatiti institucije i pojave organiziranog društvenog života, koje se temelje na dragovoljnosti, uzajamno se upotpunjavaju, velikim se dijelom same uzdržavaju, djeluju autonomno s obzirom na državu, poštuju pravni poredak i općenito prihvaćene društvene vrednote, čak ih radi svoje autonomije i zahtijevaju" (str. 62).

Premda tema civilnog društva nije sve nedavno ulazila u fokus socijalnog učenja Crkve, socijalno učenje i civilno društvo su međusobno povezani mnogobrojnim nitima. Valković, naime, pokazuje da socijalno učenje Crkve razvija humanistički svjetonazor kršćanske provenijencije, a riječ je o shvaćanjima važnima za razvoj civilnog društva. Ponajprije je to shvaćanje da je čovjek osoba te izvor, nositelj i cilj svih društvenih institucija. Otuda njegovo prvenstvo u odnosu na sve druge institucije. No, čovjek je i bitno društven pa se individualnost ovdje drukčije poima no unutar niza liberalno-sekularnih shvaćanja. Socijalna načela supsidijarnosti i solidarnosti posebno su važna za civilno društvo. Supsidijarnost je eksplicite formulirao Pio XI. u enciklici *Qua-*

dragesimo anno, 1931. godine, a danas je to načelo gotovo konsenzualno prihvaćeno kao temeljni princip organizacije suvremenoga društvenog života. O supsidijarnosti danas mnogi govore, ali često ostaje upitnom njegova stvarna realizacija. Zato nam se čini posebno vrijednim što autor razdvaja njegove komponente unutar supsidijarne kompetencije, supsidijarne asistencije i supsidijarne redukcije te ove naglaske shvaćamo kao svojevrсни poziv za daljnjom razradom ovih komponenti unutar posebnih područja društvenog života. Valković ističe i da je načelo supsidijarnosti možda više formalne naravi, ali ga zato načelo solidarnosti sadržajno ispunjava. U zadnjem dijelu svoje rasprave on razmatra promjenu mentaliteta i struktura, važnih za razvoj civilnog društva, a u nizu područja društvenog života: politika, socijala, gospodarstvo, kultura, mediji. U tom se dijelu posebno zanimljivim čini Valkovićeva napomena da je u nas jaka socijalna svijest, ali da je više okrenuta prema državi, a manje prema društvu. Govoreći, na samom kraju o odnosu Katoličke crkve, laika i civilnog društva autor vrlo jasno kaže: "Zbog više razloga prilično tradicionalistička i, mogli bismo reći, klerikalna Crkva u Hrvatskoj slabo je pripravna za život u 'civilnom društvu', što je, uostalom, i odraz opće situacije u hrvatskom društvu. To se najbolje osjeća u nedostatku izgrađenih laika u Crkvi te njihovoj nezainteresiranosti i pasivnosti" (str. 88).

Temu solidarnosti posebno je u zborniku razradio Josip Grbac, a njegova je polazna teza da je glavni uzrok krize solidarnosti danas apstraktnost njegove zajedničke podloge. Kršćansko poimanje solidarnosti može, s druge strane, taj zajednički temelj konkretizirati. Kršćansko poimanje uočava kako individualizam stvara ozračje u kome je solidarnost stvar slobodnoga osobnog izbora, a ne potreba ili zahtjev. Treba, ipak, priznati, kaže autor, da danas nestaje solidarnost tradicionalnog tipa, ali da se stvara solidarnost na širem, globalnom i planetarnom planu. Ponekad nije jasno otkuda motivacija za solidarnošću te u tom pogledu socijalna pravednost postaje pretpostavkom uspostavljanja solidarnosti. Stoga, ističe Grbac, u društvima kao što je naše solidarnost mora biti moralna i juridička kategorija, ozakonjena i smišljeno usmjerena na najugroženije kategorije ljudi (str. 99). Pitanje rješavanja problema nezaposlenosti se u tom sklopu pokazuje kao društveni imperativ. Štoviše, soli-

darnost je pretpostavka rješavanja nezaposlenosti te bi u Hrvatskoj valjalo postići nepolitiziranu opću mobilizaciju oko rješavanja tog pitanja. Autor oporo zaključuje da se ne može smatrati da je neko društvo utemeljeno na kršćanskim načelima ako u njemu pitanja nezaposlenosti, socijalne pravde i prava na rad nemaju prioritet na ljestvici političkih i gospodarskih odluka.

Koje, međutim, sve moguće poteškoće proizlaze iz nastojanja konkretne primjene načela solidarnosti i supsidijarnosti u, primjerice, rješavanju problema nezaposlenosti pokazuje se u punom smislu u prilogu Sanje Crnković-Pozaić. Njena je, naime, polazna teza da je naše društvo zapravo na neki način previše solidarno, tj. da se često radi o lažnoj solidarnosti (str. 111). U siromašnom društvu, vrlo ograničenih mogućnosti i resursa, treba dobro izvagati tko je zaista siromašan i prema kome treba izraziti solidarnost. Ovo razmišljanje autorica potkrepljuje sljedećim činjenicama: usprkoj jako visokoj stopi nezaposlenosti otprilike jedna trećina ljudi koji su kod nas registrirani kao nezaposleni zapravo rade (priznaje se, pitanje na kakvim poslovima i koliko zarade); jedna treća prijavljenih zapravo ne želi raditi iz raznih razloga; status branitelja često nosi velika prava za koja je teško reći jesu li solidarna i društveno prihvatljiva (riječ je o vrlo mladim umirovljenicima koji su "nagrađeni" time da više ne moraju raditi); vrlo glasni zahtjevi umirovljenika koji se jednostavno ne mogu realizirati; obiteljske povlastice koje se daju i onima koji mogu lako uzdizati svoju djecu; visoka razina zaštite nezaposlenih koja onemogućava fleksibilnost tržišta rada itd. Pitanja koja je postavila Sanja Crnković-Pozaić prevažna su i preteška pitanja da bi se mogla ovdje komentirati. Ona, naime, ukazuju na niz problematičnih točaka našega društvenog života, ali koje upravo zato traže pažljivo promišljanje ravnoteže između individualnoga i socijalnog. Pitanje je samo tko uopće i gdje u Hrvatskoj o svemu tome želi meritorno raspravljati.

Situaciju braka i obitelji u suvremenom društvu problematiziraju dva autora. Položaj braka i obitelji Karlo Koračević ilustrira nizom statističkih podataka koji u Hrvatskoj svjedoče o izuzetno nepovoljnim demografsko-društvenim trendovima: pad nataliteta, smanjenje broja članova obitelji, stalni rast postotka žena

koje ne rađaju, rastuća nestabilnost brakova i popularnost nevjenčanih parova. U nizu čimbenika koji su uzrok ovakvoj situaciji Koračević raspravlja o modernom društvu koje je uzrok segmentacije društvene strukture pa ni obitelj više nije stabilna društvena institucija. Moderno društvo, poradi istih razloga, promovira sekularizaciju i pluralizam, što vodi i do drukčijih pogleda na ulogu žena i djece u obitelji i društvu. Kako je riječ o teškom promjenjivim činjenicama društvenog razvoja, akciju očito treba usmjeriti na mjere socijalne politike koje pomažu suvremenoj obitelji pa autor, u vidu ilustrativnog primjera, obrazlaže niz mjera obiteljske politike koje se primjenjuju u Bavarskoj. On, na kraju, daje i nekoliko preporuka za djelovanje Crkve prema obitelji u našoj situaciji.

Djelovanje Crkve i briga Crkve za suvremenu obitelj tema je koju posebno razrađuje Josip Baloban. U svom preglednom i sadržajnom radu on obrazlaže tri teze. Prvo, hrvatskim je građanima obitelj na prvom mjestu, a oni i smatraju da Katolička crkva u Hrvatskoj može dati odgovore na probleme u obitelji. Drugo, Katolička crkva u posaborskom razdoblju razvija određenu obiteljsku strategiju a ona je, prije svega, teorijska, teološka i proklamativna. Treće, pastoralna strategija u Hrvatskoj odviše je usredotočena na djecu i preadolescente, a najmanje na roditelje i starije pa se i nedovoljno suočava s antiobiteljskim mentalitetom. Zasnivajući svoje teze i njihovu daljnju razradu na empirijskim podacima i drugim uvidima u svakodnevni život autor kritički razmatra odnos Crkve i obitelji u nizu aspekata, pri čemu posebice dolazi do izražaja nastojanje uvažavanja te adekvatne prilagodbe suvremenim društvenim procesima. Stoga, u zaključku svog rada, Baloban naglašuje potrebu pripremljenog susreta s krizom obitelji danas i sutra. Kako bi se na tu stvarnost adekvatno reagiralo te kako bi Crkva zadovoljila očekivanja koja hrvatska obitelj upućuje Crkvi, potrebno je "razvijati i ustrajati u *pastoralu pozitivnog pristupa obitelji i u pastoralu prihvaćanja realnog obiteljskog stanja i svakog obiteljskog člana*. To znači polaziti od toga da se isplati ulagati u obitelj na kraće i dulje staze; da ima uspješnih obitelji; da svaki obiteljski angažman donosi prije nevidljive nego vidljive poticaje; da je svaka pomoć obitelji doprinos kraljevstvu nebeskom i dobiti šire društvene zajednice" (str. 159).

Posljednja svibanjska tribina bila je posvećena mladima te je Gordan Črpić raščlanjivao socijalnu osjetljivost mladih. Analizirajući društveno stanje mladih Hrvatske na osnovi podataka istraživanja "Vjera i moral u Hrvatskoj" autor promatra socijalnu distancu koju zauzimaju mladi prema određenim društvenim grupama, njihovo moralno ponašanje, spremnost na podmićivanje te povjerenje u pojedine društvene institucije. Podaci sasvim jasno pokazuju da su mladi, a posebice studenti skloniji odobriti teško prihvatljiva ponašanja, kao primjerice prijavljivanje manjeg poreza ili kupnju ukradene robe. Oni su, također, spremniji prihvatiti logiku podmićivanja u društvu kao racionalnoga, pragmatičnog odabira postizanja željenih ciljeva (str. 170). Vjerojatno je to povezano i s činjenicom da mladi nemaju velikog povjerenja u funkcioniranje nekih temeljnih institucija društva. Kako su slični nalazi već potvrđeni u nizu drugih istraživanja, a Črpić u tome vidi duboko defetistički pristup društvenoj stvarnosti, on pledira za Munierovu opciju *tragičnog optimizma*. Dobro ipak i usprkos svemu može pobijediti zlo ili se barem postaviti kao moguć način suočavanja sa zlom. U okviru takvog pogleda iskustvo sreće mora biti pre vrednovano, jer je ljubav jedini kriterij odnosa prema drugima.

U kojoj je mjeri ovakva društvena situacija odgovorna za probleme ovisnosti teško je odgovoriti, ali Slavko Sakoman jasno upozorava kako suvremene društvene krize čine mlade nesretnima i izgubljenim. Zloupotreba droga je, pak, način postizanja ugođe i zadovoljstva, premda visoko rizičan, bolestan i društveno neprihvatljiv način. Autor posebno ističe kako se takav način ponašanja uči od roditelja te da je zloupotreba droga samo tragičan nastavak zapravo naučenog ponašanja. U tom sklopu on posebno ističe važnost odgoja za svjestan izbor zdravog ponašanja i izbjegavanja nepotrebnog rizika. Bitna je kvaliteta pripremljenosti za svijet slobode jer će se mladi, prije ili kasnije, sami suočiti s visoko rizičnim društvom i u tom ih suočavanju mogu voditi jedino vrlo jasni stavovi i vrlo jasan pogled na sebe, svoje roditelje i društvo. Sakoman u ovom prilogu vrlo plastično opisuje kako se razvija tzv. "samopodržavajući proces koji vodi do ovisnosti" te kako se dalje razvija i manifestira stanje ovisnosti. Autor na kraju posebno ističe važnost rane intervencije te važnost daljnjeg razvoja, odnosno cjelovite primjene Nacionalne strategije za

suzbijanje zloupotrebe droge u Republici Hrvatskoj. Svaki se čitatelj mora duboko zamisliti nad njegovom konstatacijom da su slaba politička potpora, nedostatna sredstva pa i opstrukcija nekih sustava moći tadašnje vlasti otežali razvoj i provođenje tog programa (str. 196).

Prilozima ove knjige, nastalima na osnovi izlaganja na svibanjskim socijalnim tribinama, pridodan je i rad Friedhelma Hengsbacha, pod naslovom "Gospodarska etika u sjeni globalizacije". F. Hengsbach je direktor Oswald von Nell-Breuning Instituta za gospodarsku i društvenu etiku iz Frankfurta u Njemačkoj, a predavanje pod spomenutim naslovom održao je 15. svibnja 2000. godine u Zagrebu, a u organizaciji Centra za promicanje socijalnog nauka Crkve. U svome radu autor opravdava mogućnost i aktualnost promatranja recentnih društvenih procesa iz perspektive gospodarske etike Takav pristup omogućuje, primjerice, da se globalizaciju promatra bez njenih ideoloških značenja te da se jasnije procijene njena moć i njeni dosezi. Analiza različitih vidova globalizacije pokazuje kako je upitna teza da treba radikalno preformulirati današnju ulogu države jer su još uvijek najkonkurentnije zemlje u međunarodnim razmjerima ujedno one zemlje koje imaju pouzdan sustav socijalnog osiguranja i socijalne skrbi. Globalizaciju, stoga, valja analizirati iz perspektiva odnosa moći. Zemlje u razvoju i uopće nerazvijenije zemlje nalaze se u vrlo nepovoljnom položaju te je njihov razvoj opterećen nizom nepovoljnih financijskih pokazatelja. Zato se može jasno pokazati da globalizacija često skriva bezobzirno nametanje partikularnih interesa pod plaštem neupitnih gospodarskih procesa. No, autor posebno upozorava, demokratski akteri nisu politički nemoćni te postoje jasne mogućnosti za političko djelovanje u okvirima regionalnih integracija i međunarodnih sporazuma. Ovo je njegovo upozorenje posebno instruktivno malim zemljama kao što je Hrvatska.

Opširnu i instruktivnu raspravu o civilnom društvu koju je za ovu knjigu priredio Marijan Valković, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve izdao je i u obliku posebne knjižice. Cijeneći značenje teme, izazovnost autorova priloga te nastojanje Centra da izdaje znanstvene i druge publikacije s područja socijalne tematike te druge informativne knjižice, Centar je ovom Valkovićevom raspravom inaugurirao

rao "novi socijalni niz" svojih publikacija. Odajući na taj način posebno priznanje istaknutom teologu, socijalnom etičaru i zauzetom javnom djelatniku Centar je na najprimjereniji način obilježio lik i djelo Marijana Valkovića. Jer, na veliku žalost sviju koji su ga osobno poznavali ili samo čitali, nedugo nakon izlaska iz tiska ove knjizice prof. ddr. Marijan Valković je iznenada umro. Izenadnost njegove smrti posebno je istaknuta zadivljujućom činjenicom da je i nakon svog umirovljenja neprestano radio, čitao, pretraživao po Internetu, a nadasve s osobitim zadovoljstvom podupirao mlađe kolege da nepristrano i zauzeto istražuju našu društvenu stvarnost te promiču suvremenosti tako potrebne socijalne vrednote.

Uredništvo "Revije za socijalnu politiku" zadržat će ga u posebnom sjećanju kao autora priloga u prvom broju časopisa iz 1994. godine (rad pod naslovom *Socijalni nauk Crkve i socijalna politika*) te kao nadasve vrijednog suradnika koji je u našem časopisu objavio još nekoliko tekstova te se uvijek rado odazivao pozivima da usmeno ili pismeno pridonese razjašnjava vanju teških socijalnih neuravnoteženosti našeg vremena.

Siniša Zrinščak

POVERTY AND EXCLUSION IN A GLOBAL WORLD

A. S. Bhalla i Frédéric Lapeyre

Basingstoke: Macmillan, 1999., 237 str.

Znanstvenik indijskog porijekla, A. S. Bhalla, profesor na Sveučilištu u Cambridgeu, autor je više knjiga posvećenih problemima zapošljavanja, tehnološkog razvoja, gospodarskog rasta i razvoja. Najpoznatija su mu djela: *Environment, employment and development* (1992.), *Uneven development in the third world: a study of China and India* (1992.), *Globalization, Growth & Marginalization* (1998.), a zajedno s Frédéricom Lapeyrom priredio je knjigu *Poverty and exclusion in a global world* (*Siromaštvo i isključenost u globalnom svijetu*)

koju je 1999. godine tiskao Macmillan, Basingstoke. Namjera je autora da ne razmatraju socijalnu isključenost kao izdvojenu pojavu, već je nastoje odrediti u sadašnjem procesu globalizacije, promjena na tržištu rada, krizi socijalne države, te sve većem značaju individualizma.

Često se postavlja pitanje u kojoj je mjeri socijalna isključenost problem razvijenih zemalja, ili je to u današnje vrijeme problem svojstven cijelome svijetu. Znače li siromaštvo i nejednakost neminovno i socijalnu isključenost, ili se može biti isključen čak i u uvjetima prividnoga materijalnog blagostanja? Koje su odrednice socijalne isključenosti u visokorazvijenim društvima te u zemljama u razvoju? Kako se treba odnositi prema isključenosti u političkim odlukama i mjerama socijalne politike? Znači li nedostatak političkih, građanskih i/ili socijalnih prava, odnosno nemogućnost ostvarenja tih prava, pogoršanje osjećaja socijalne isključenosti?

Dok su marginalizacija i siromaštvo dugo vremena mučili zemlje u razvoju, razvijeni se svijet tek nedavno, tijekom 80-ih i pogotovo 90-ih, podsjetio na neugodna iskustva iz prošlosti. U bogatim se zemljama činilo da je ostvarena gotovo puna zaposlenost, a mjere socijalne države uvelike su olakšavale život čak i onim osobama koje su bile slabijega materijalnog stanja. Porasla nezaposlenost, pogotovo dugotrajna nemogućnost nalaženja posla, kao i sve veći broj osoba koje rade na slabo plaćenim i nesigurnim poslovima, uvelike su utjecali na veću socijalnu isključenost u razvijenim zemljama.

Ova se knjiga sastoji iz šest cjelina.

U Predgovoru autori objašnjavaju važnost raspodjele i društvenih odnosa u tumačenju isključenosti. Te dvije odrednice uvelike sadrže ekonomske, socijalne, političke, kulturne i druge aspekte razmatrane pojave. Pritom razvijaju analitički okvir koji nije toliko usmjeren na socijalnu isključenost kao konačan učinak ekonomske i socijalne lišenosti, već pozornost posvećuju dinamičnom procesu što stvara takvo stanje i tjera pojedince u ranjivost i materijalnu nesigurnost, te konačno u socijalnu isključenost. Uspješno razmatranje socijalne isključenosti i podrazumijeva dobro poznavanje stanja u društvu, s obzirom na nezaposlenost, siromaštvo i nejednakost. Porast ovih pojava *plodno je tlo* za porast socijalne isključenosti,